

Urszula Kurcewicz

Uniwersytet Warszawski / Warsaw University

 <https://orcid.org/0000-0001-5808-9851>

Dobrowolne i przymusowe migracje na terenach Ziem Odzyskanych w trakcie i po II wojnie światowej

Summary

Voluntary and Forced Migration in the Recovered Territories During and After World War II

The World War II and the first five years that followed were a time characterised by highly diverse forms of migration in the lands granted to Poland by the Potsdam Agreement of 1945. These resulted in a significant change in the demographic composition of the population living in the lands referred to as the Recovered Territories. The aim of the study is to examine the diversity of the migration processes that occurred in these territories (displacements, resettlements, repatriation, re-emigration and economic migration) as well as to indicate their directions and political circumstances. The author presents detailed statistics illustrating the voluntary and forced population movements based on archival sources and literature on the subject.

Keywords: Polish People's Republic, World War II, migrations, Recovered Territories, repatriation, displacement, resettlement

Streszczenie

Czas II wojny światowej i pierwsze powojenne pięciolecie to okres, w którym na ziemiach przyznanych państwu polskiemu umową poczdamską z 1945 r. wystąpiły bardzo zróżnicowane formy migracji. Ich efektem była istotna zmiana składu demograficznego ludności zamieszkującej tzw. Ziemie Odzyskane. Celem opracowania jest z jednej strony pokazanie różnorodności procesów migracyjnych na tych terenach (wysiedleń, przesiedleń,

repatriacji, reemigracji oraz migracji na tle ekonomicznym), jak i wskazanie ich kierunków i uwarunkowań politycznych. W tekście autorka przedstawia szczegółowe statystyki ilustrujące dobrowolne i przymusowe przemieszczenia ludności opracowane na podstawie materiałów archiwalnych i literatury przedmiotu.

Słowa kluczowe: Polska Ludowa, II wojna światowa, migracje, Ziemie Odzyskane, repatriacja, wysiedlenie, przesiedlenie

Wstęp

Podczas II wojny światowej, jak i w trakcie pięciu pierwszych lat od jej zakończenia, Ziemie Odzyskane¹ były terenem masowych przemieszczeń ludności wielu narodowości. Celem opracowania jest pokazanie różnorodności typów migracji oraz ich kierunków w wymiarze terytorialnym. Odtworzenie złożoności tych procesów zachodzących już w trakcie II wojny światowej, jak i dynamicznie rozwijających się po jej zakończeniu jest niezmiernie istotne dla zrozumienia przemian demograficznych oraz stosunków narodowościowych na Ziemiach Odzyskanych. Równie ważne jest przeanalizowanie uwarunkowań politycznych poszczególnych typów procesów migracyjnych.

W omawianym okresie na Ziemiach Odzyskanych mieliśmy do czynienia zarówno z migracjami dobrowolnymi, jak i przymusowymi. Na potrzeby niniejszego opracowania autorka przyjęła typologię migracji przymusowych zaproponowaną przez Krystynę Kersten, która wyróżniła: wypędzenie, wysiedlenie, deportację oraz przesiedlenie. Wypędzenie, inaczej wygnanie, usunięcie, rугi, wyrzucenie, jest procesem migracyjnym, którego celem jest usunięcie z danego terenu jednostki lub grupy społecznej. Sprawczość w przypadku wypędzenia leży wyłącznie po stronie wypędzającego. Wysiedlenie oznacza zorganizowane działanie mające na celu usunięcie danej zbiorowości z zajmowanego terenu. Strona wysiedlana pełni w tym procesie bierną rolę, będąc podporządkowaną bezpośredniemu przymusowi ze strony wysiedlających. Deportację, inaczej zsyłkę, wywózkę, odróżnia od wysiedlenia fakt, że może ona dotyczyć również jednostek oraz to, że ich wywóz jest przeprowadzony do z góry wytyczonego miejsca. Przesiedlenie jest typem instytucjonalnego przeniesienia w przestrzeni ludności, w którym obok instytucji przesiedleńczej uczestniczą w czynny sposób także sami przesiedleńcy. Jest to zatem proces po części dobrowolny. Głównym celem instytucji przesiedleńczej jest

¹ W niniejszym opracowaniu terminy Ziemie Odzyskane i Ziemie Zachodnie są używane wymiennie dla określenia terenów przyznanych Polsce na mocy umów jałtańsko-poczdamskich.

przeniesienie jak największej liczby ludności określonego typu zgodnie z przyjętym uprzednio planem².

Opracowanie zostało podzielone na sześć części, w których autorka omawia: procesy migracyjne na terenach polskich wcielonych do III Rzeszy, akcję wysiedlenia ludności niemieckiej po zakończeniu II wojny światowej, migracje na Ziemi Odzyskanej ludności z Polski Centralnej o podłożu ekonomicznym, repatriację Polaków ze Związku Radzieckiego, przymusowe przesiedlenia ludności ukraińskiej w ramach akcji „Wisła” oraz repatriację i reemigrację Polaków z państw spoza ZSRR.

W opracowaniu autorka wykorzystała materiały archiwalne z zasobu Archiwum Akt Nowych w Warszawie, jak i liczne opracowania naukowe omawianego zagadnienia. Na ich podstawie powstały szczegółowe zestawienia statystyczne prezentowane w tekście. Autorka posłużyła się metodami badawczymi z zakresu nauk politycznych i historycznych, zastosowano metody: opisową, porównawczą oraz statystyczną.

Migracje ludności na wcielonych ziemiach wschodnich III Rzeszy podczas II wojny światowej

Polityka niemiecka zmierzała do stworzenia etnicznie czystych terenów, z których usunięta miała zostać ludność autochtoniczna, a jej miejsce zająć miała rasa aryjska. Plan germanizacji byłych ziem Drugiej Rzeczypospolitej poprzez niemiecką akcję osadniczą realizowany był na mocy decyzji z 7 października 1939 r., został wówczas powołany Komisarjat Rzeszy do spraw Umacniania Niemczyzny, na czele którego jako komisarz stanął Heinrich Himmler. Realizacja wysiedleń powierzona została Głównemu Urzędowi Bezpieczeństwa Rzeszy zarządzanemu przez Reinharda Heydricha, bezpośrednio akcjami wysiedleńczymi kierował Adolf Eichmann. Na zajętych terenach powołano ekspozytury terenowe, a w Poznaniu w kwietniu 1940 r. utworzono Centralę Przesiedleńczą, która była odpowiedzialna za proces wysiedlania ludności polskiej i żydowskiej głównie do Generalnego Gubernatorstwa oraz do innych okręgów III Rzeszy. W kwietniu i w czerwcu 1940 r. sprecyzowano wytyczne dotyczące kategorii osób, które bezwzględnie mają zostać wysiedlone oraz osób, które uzyskały możliwość pozostania w miejscu zamieszkania³. Realizacja

² K. Kersten, *Przymusowe przemieszczenia ludności – próba typologii*, [w:] *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*, red. H. Orłowski, A. Sakson, Poznań 1996, s. 13–30.

³ Wysiedlenia obejmowały w pierwszej kolejności całą ludność żydowską, kolejno Polaków pochodzących z Kongresówki oraz osoby przejawiające wrogi stosunek do władz niemieckich.

wysiedleń nastąpić miała w ramach trzech planów krótkookresowych: między 1 a 17 grudnia 1939 r. przewidywano wywiezienie 80 000 osób, w przeciągu 1940 r. około 600 000 oraz do końca 1941 r. ponad 800 000. Łącznie planowano wysiedlić w tym okresie około 1,5 mln osób pochodzenia polskiego i ludności żydowskiej⁴. W rzeczywistości w pełni zrealizowano tylko pierwszy plan krótkookresowy. Na przeszkodzie pełnej realizacji planów zgermanizowania przyłączonych do III Rzeszy obszarów stały potrzeby gospodarcze (racjonalne wykorzystanie na miejscu polskiej siły roboczej) oraz problemy techniczne, w szczególności bariery transportowe wynikające z prowadzonych działań wojennych.

Zgodnie z polityką władz hitlerowskich tereny Drugiej Rzeczypospolitej zajęte w 1939 r. objęte miały zostać masową akcją osiedleńczą ludności niemieckiej zarówno z samej III Rzeszy, jak i z Rumunii, Jugosławii oraz krajów bałtyckich opanowanych przez ZSRR. Akcję germanizacji wcielonych do III Rzeszy terenów poprzez kolonizację tych ziem ludnością etnicznie niemiecką Adolf Hitler zapowiedział w przemówieniu 6 października 1939 r. w Reichstagu. Akcja osiedleńcza miała zostać przeprowadzona według planu przedstawionego w sierpniu 1939 r., który uległ pewnym modyfikacjom w październiku tegoż roku. Zakładał on sprowadzenie na tereny wschodnie III Rzeszy od 4 do 5 mln Niemców. Osadnicy mieli zostać umieszczeni w trzech pasach osadniczych: tzw. „Moście” łączącym Wrocław z Działdowem przez Kalisz, Konin i Włocławek, „Grobli” ciągnącej się od Piły wzdłuż Noteci przez Bydgoszcz i Grudziądz aż do Działdowa oraz w pasie sięgającym od Wrocławia przez Łódź do ówczesnych Prus Wschodnich. Osiągnięcie odpowiedniego poziomu germanizacji nastąpić miało po sprowadzeniu łącznie w trzech pasach liczby 4 mln osadników niemieckich⁵. W pierwszej kolejności wzywano do przyjazdu osoby z rdzennej Rzeszy, które wyemigrowały

Wysiedlone miały być również osoby pochodzenia polskiego posiadające nazwiska o niemieckim brzmieniu i wyznania ewangelickiego oraz żołnierze polscy służący w armii niemieckiej podczas I wojny światowej. Spod wysiedleń zostały wyjęte natomiast: osoby, które złożyły wniosek o wpisanie na niemiecką listę narodowościową (Deutsche Volksliste); członkowie niemieckich gmin katolickich i ewangelickich; osoby, które w czasie spisu ludności z grudnia 1939 r. podały jako mowę ojczystą język niemiecki albo polski i niemiecki; osoby, które posiadały w III Rzeszy rodzinę I lub II stopnia; osoby, które zostały uwzględnione w niejawnym spisie przeprowadzonym w latach 1934–1937 przez niemieckie związki i organizacje; osoby żyjące w mieszanym małżeństwie niemiecko-polskim; osoby z obywatelstwem państw obcych oraz osoby należące do różnych grup etnicznych bądź narodowościowych. M. Rutkowska, *Wysiedlenia ludności polskiej z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa 1939–1941*, Poznań 2003, s. 69.

⁴ P. Eberhardt, *Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939–1950)*, Poznań 2010, s. 53.

⁵ C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979, s. 166.

z tych terenów między 1919 r. a 1939 r. Duże znaczenie w germanizacji tych ziem odegrać mieli Niemcy zamieszkujący do 1939 r. państwa Europy Wschodniej i Południowo-Wschodniej. Przesiedlenia te odbywały się na podstawie umów o transferze Niemców zawartych z rządami poszczególnych państw – 15 października 1939 r. podpisano umowę z rządem estońskim, a 30 października 1939 r. z rządem łotewskim. Łącznie z obu państw do połowy października 1940 r. przesiedlono 61 934 osoby pochodzenia niemieckiego⁶. Równocześnie z transferami ludności niemieckiej z państw bałtyckich władze niemieckie podjęły starania o zezwolenie na przyjazd Niemców z terenów okupowanych przez Armię Czerwoną. Niemców zamieszkałych na byłych wschodnich obszarach Drugiej Rzeczypospolitej podzielono na trzy kategorie: z Wołynia, z Galicji i z Białostoczczyzny. Przesiedlenia tej ludności trwały od 18 grudnia 1939 r. do 26 stycznia 1940 r., zaowocowały transferem łącznie 128 379 Niemców⁷. Poprzez Generalne Gubernatorstwo kierowano na ziemie polskie bezpośrednio wcielone do III Rzeszy osoby przybyłe z Besarabii i północnej Bukowiny, które od 1940 r. zostały włączone do Związku Radzieckiego. Z Besarabii przetransportowano 93 548 osób, natomiast z Bukowiny 44 300 osób. Ostatnią falę Niemców przesiedlanych w sposób zorganizowany stanowili przybysze z Litwy, Rumunii, Węgier oraz Jugosławii.

Tabela 1

Ludność niemiecka osiedlona do 1944 r. na obszarach polskich wcielonych do III Rzeszy

Kraj (region) pochodzenia przesiedleńców	Liczba osiedlonych Niemców na ziemiach wcielonych (ogółem)	Kraj Warty	Śląsk	Gdańsk – Prusy Zachodnie	Na ziemiach wcielonych do Prus Wschodnich
1	2	3	4	5	6
Estonia, Litwa, Łotwa	86 371	76 786	134	5 966	3 485
Wschodnia Małopolska, Wołyń, obszar Narwi	109 336	97 020	5 091	3 264	3 961
Lubelszczyzna	25 475	24 545	–	930	–

⁶ J. Sobczak, *Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w dobie II wojny światowej*, Poznań 1966, s. 163–164.

⁷ P. Eberhardt, *op. cit.*, s. 78.

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6
Besarabia	88 022	47 892	86	40 044	–
Północna i południowa Bukowina	64 024	33 150	30 445	–	11
Dobruża	11 201	11 150	51	–	–
Obszar „starej Rumunii”	1 975	1612	360	–	3
ZSRR (znad Morza Czarnego)	241 194	241 194	–	–	–
Bośnia	3 287	3 184	103	–	–
Alzacja	600	–	600	–	–

Źródło: oprac. własne na podstawie C. Łuczak, *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*, Poznań 1993, s. 196.

Zestawienie statystyczne zaprezentowane w tabeli nr 1 obrazuje dążenie władz niemieckich do uzyskania jak najwyższego poziomu germanizacji regionów bezpośrednio przylegających do terytorium III Rzeszy w granicach sprzed września 1939 r., czyli: Prus Zachodnich, Kraju Warty i Górnego Śląska. Cel ten w dużej mierze osiągnięto poprzez prowadzoną planową akcję przesiedlania Niemców z samego ZSRR oraz z obszaru Europy, który zgodnie z paktem Ribbentrop–Mołotow stał się strefą politycznej dominacji Związku Radzieckiego.

Akcja wysiedlenia ludności niemieckiej z Ziem Odzyskanych

Zarówno wysiedlenie ludności niemieckiej z Ziem Odzyskanych, jak i moderowany przez państwo proces napływu na te tereny Polaków miały odzwierciedlenie w myśli politycznej nowej władzy ludowej. W realiach powojennej Polski polityka migracyjna służyła implementacji założeń polityki etnicznej zakładającej dążenie do minimalizacji znaczenia politycznego i społecznego mniejszości narodowych. Wysiedlenie Niemców miało być środkiem zapobiegającym w przyszłości odzyskaniu tych obszarów przez państwo niemieckie. Władysław Gomułka już na początku 1945 r. akcentował konieczność odniemczenia obszarów Polski na zachodzie i północy:

Jasnym jest, że odniemczenie tych ziem w zasadzie musi się odbywać w ten sposób, że Niemcy z tych ziem będą wyrzuceni, a na ziemie zachodnie mamy sprowadzić i osiedlić Polaków, bądź to z terenów państwa polskiego, bądź też Polaków, którzy żyją poza granicami państwa polskiego [...]. Tu nie chodzi o tysiące ludzi, których my musimy przesiedlić, tu idzie o miliony, i ta akcja ogarnia dosłownie prawie cały naród⁸.

Dla analizy i oceny skali ewakuacji oraz przesiedleń ludności niemieckiej z terenów, które po 1945 r. zostały włączone do państwa polskiego, istotne jest oszacowanie stanu zaludnienia tych terenów w 1944 r. Wyniki badań polsko-niemieckich prowadzonych od 1989 r. pozwoliły na stosunkowe oszacowanie liczby osób pochodzenia niemieckiego, które w końcowej fazie wojny i po jej zakończeniu podlegały ewakuacji i procesom przesiedleńczym. Dane te zostały zawarte m.in. w pracach Bernardetty Nitschke, Dariusza Matelskiego czy Stanisława Jankowiaka⁹. W tabeli nr 2 przedstawiony został bilans demograficzny w opracowaniu B. Nitschke. Zaznaczyć należy, że podane dane traktują wszystkich obywateli wschodnich prowincji III Rzeszy jako osoby narodowości niemieckiej, co wpływa na pewne zawyżenie liczebności ludności niemieckiej w zestawieniu statystycznym¹⁰. Zestawienie to jest istotne w świetle prowadzonych przez polską władzę ludową wysiedleń ludności niemieckiej z Polski po 1945 r.

W opisie transferu ludności niemieckiej z terenów powojennej Polski wskazać należy dwa okresy: okres tzw. wysiedleń przedpoczdamskich przypadający na koniec roku 1944 i rok 1945, oraz okres wysiedleń poczdamskich obejmujący lata 1946–1949.

Od lata 1944 r. nastąpił znaczny odpływ ludności niemieckiej wywołany zbliżaniem się frontu, następował on w ramach planowej akcji ewakuacyjnej oraz spon-tanicznych ucieczek. Również już po przejściu frontu na przełomie czerwca i lipca 1945 r. wojsko polskie prowadziło akcję „dzikich” wysiedleń ludności niemieckiej na zachód od przewidywanej powojennej granicy polskiej. W literaturze przedmiotu liczba uchodźców niemieckich, którzy znaleźli się w granicach powojennych Niemiec, szacowana jest na 5 do 7 mln osób. Andrzej Gawryszewski podaje łączną liczbę 7,494 mln Niemców, którzy opuścili terytorium powojennej Polski.

⁸ W. Gomułka, *Nowa sytuacja – nowe zadania. Referat wygłoszony na rozszerzonym plenum KC PPR 6 lutego 1945*, [w:] idem, *Artykuły i przemówienia*, t. I, Warszawa 1962, s. 219.

⁹ B. Nitschke, *Wysiedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949*, Toruń 2000; D. Matelski, *Niemcy w Polsce w XX wieku*, Warszawa 1999; S. Jankowiak, *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970*, Warszawa 2005.

¹⁰ P. Eberhardt, *op. cit.*, s. 129.

Tabela 2

Niemcy na obszarze Polski przed rozpoczęciem uciezek i ewakuacji

Kategoria ludności	Liczba ludności
Ludność wschodnich prowincji III Rzeszy według spisu powszechnego z 17 maja 1939 r.	8 885 400
Niemcy w Polsce w granicach z 1939 r.	670 000
Niemieccy przesiedleńcy ze wschodu oraz ewakuowani z południowo-wschodniej części ZSRR w latach 1939–1944	900 000
Niemiecka kadra administracyjna na obszarze Polski w granicach z 1939 r.	750 000
Ewakuowani przed bombardowaniem	1 134 000
Razem	12 339 400

Źródło: B. Nitschke, *Wysiedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949*, Toruń 2000, s. 233.

Tabela 3

Ewakuacja i ucieczka Niemców z byłych wschodnich prowincji III Rzeszy i okupowanych obszarów Polski

Region	Liczba uciekinierów i ewakuowanych (w tys.)
Prusy Wschodnie	2 053
Pomorze	1 081
Wschodnia część Brandenburgii	330
Śląsk	3 218
Tereny polskie	812
Razem	7 494

Źródło: A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005, s. 452.

Dane zaprezentowane w tabeli nr 3 pokazują, że największa liczba uciekinierów i osób ewakuowanych dotyczyła terenów uprzednio poddanych intensywnej germanizacji: Prus Wschodnich i Śląska. Zaznaczyć jednak należy, iż część tej ludności po przejściu frontu powracała do miejsc swojego wcześniejszego zamieszkania.

Zgodnie z ustaleniami Sojuszniczej Rady Kontroli Niemiec z 20 listopada 1945 r. po okresie planowanej ewakuacji prowadzonej przez władze niemieckie od lipca 1945 r. i po żywiołowych ucieczkach ludności niemieckiej, na terenach przyznanych Polsce pozostało około 3,5 mln Niemców, których należało przesiedlić¹¹. W XIII rozdziale umowy poczdamskiej dotyczącym granicy polsko-niemieckiej na linii Odra–Nysa Łużycka określono warunki wysiedlenia Niemców z terenów polskich. Opracowany przez Sojuszniczą Radę Kontroli harmonogram zakładał wysiedlenie 2 mln Niemców do strefy sowieckiej oraz 1,5 mln do strefy brytyjskiej. Początek wysiedleń miał nastąpić w grudniu 1945 r., a zakończyć się w lipcu 1946 r. Planowane przez Sojuszniczą Radę Kontroli kwoty wysiedleń dla poszczególnych miesięcy ulegały znacznym weryfikacjom.

Tabela 4

Niemcy wysiedleni z Polski w latach 1945–1947

Region	Liczba wysiedlonych Niemców		
	1945	1946	1947
Dolny Śląsk	105 000	1 102 916	217 773
Górny Śląsk	111 000	156 530	21 442
Poznańskie	70 000	39 550	16 000
Pomorze Gdańskie i Zachodnie	282 400	333 528	292 430
Warmia i Mazury	25 000	16 564	45 475
Ogółem	593 400	1 649 088	593 120

Źródło: A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005, s. 453.

Największa intensyfikacja wysiedleń nastąpiła w roku 1946 na obszarach Dolnego i Górnego Śląska. Proces wysiedlania ludności niemieckiej z Pomorza Gdańskiego i Zachodniego w przeciągu lat 1945–1947 był zrównoważony, władze

¹¹ T. Derlatka, J. Lubojański, *Ziemie Zachodnie i Północne Polski. Fakty, liczby*, Poznań–Warszawa 1965, s. 43.

polskie systematycznie dokonywały wysiedleń na poziomie około 300 000 osób rocznie. Najpóźniej proces wysiedleń nastąpił na Warmii i Mazurach, jego kulminacja przypadła na rok 1947.

Migracje ludności z Polski Centralnej na tereny Ziem Odzyskanych

Podstawową część ludności Ziem Odzyskanych stanowili przesiedleńcy z ziem Polski Centralnej¹². W obrębie tego typu migracji wyróżnić można dwa okresy. Pierwszy, trwający od wiosny 1945 r. do podpisania umowy poczdamskiej (2 VIII 1945), tzw. okres pionierski. Druga faza przesiedleń przypada na okres zorganizowanej, planowej akcji osiedleńczej prowadzonej głównie przez Państwowy Urząd Repatriacyjny (PUR) do roku 1950.

Napływ ludności z obszaru centralnego rozpoczął się jeszcze w trakcie działań wojennych, poczynając od lutego 1945 r. Pierwszymi tzw. pionierami byli migranci z byłego pogranicza polsko-niemieckiego (migranci-osadnicy), których osiedlenie polegało na zajęciu ziem położonych po drugiej stronie byłej granicy, oraz członkowie ekip założycielskich sieci administracyjno-osadniczej oficjalnie przysłani na te tereny przez polskie władze. W okresie pionierskim PUR w porozumieniu z lokalnymi władzami administracyjnymi Ziem Zachodnich rozpoczął pierwsze działania zmierzające do przeniesienia ludności z terenów zniszczonych działaniami wojennymi w centrum kraju, w szczególności z obszarów nad Wisłą i Narwią, a także z terenów uznanych za przeludnione. Przed powołaniem w maju 1945 r. Centralnego Komitetu Przesiedleńczego ciężar opracowania i zorganizowania akcji przesiedleńczej spadł na wojewódzkie i powiatowe (miejskie) Komitety Przesiedleńcze¹³. Zgodnie z obliczeniami Stefana Banasiaka na tereny Ziem Odzyskanych już w samym 1945 r. przyjechało 1 630 638 przesiedleńców. Tabela nr 5 prezentuje dynamikę tego procesu w przeciągu 1945 r. Najliczniejsze przesiedlenia nastąpiły w okresie letnim, w lipcu i sierpniu.

¹² W literaturze przedmiotu, jak i w materiałach archiwalnych z omawianego okresu najczęściej jest używany termin „przesiedlenie” dla odróżnienia tych migrantów od repatriantów, reemigrantów i osób podlegających przymusowej migracji – wysiedleńców.

¹³ D. Sula, *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*, Lublin 2002, s. 94–96.

Tabela 5

Napływ przesiedleńców na Ziemię Odzyskaną

Okres sprawozdawczy	Liczba przesiedleńców przybyłych na Ziemię Odzyskaną
Do 1 czerwca 1945	150 995
Czerwiec 1945	166 332
Lipiec 1945	384 312
Sierpień 1945	295 741
Wrzesień 1945	215 376
Październik 1945	153 689
Listopad 1945	167 418
Grudzień 1945	96 775
Ogółem	1 630 638

Źródło: S. Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1947*, Poznań 1963, s. 110.

Dynamiczne migracje z centrum kraju na Ziemię Odzyskaną trwały do końca lat czterdziestych XX w. Zgodnie z danymi PUR na tereny zachodnie do 31 sierpnia 1950 r. łącznie pod jego auspicjami przesiedlono 2 813 149 osób, w tym 1 999 383 osoby w ramach osadnictwa wiejskiego, a 813 766 w ramach osadnictwa miejskiego¹⁴.

Tabela 6

Przesiedlenie ludności z poszczególnych województw na Ziemię Odzyskaną w latach 1945–1950

Województwo	Osadnictwo wiejskie	Osadnictwo miejskie	Razem
Białostockie	80 364	22 252	102 616
Kieleckie	261 666	74 742	336 408
Krakowskie	273 257	121 851	395 108
Lubelskie	309 890	55 815	365 705

¹⁴ *Ibidem*, s. 101.

Tabela 6 (cd.)

Województwo	Osadnictwo wiejskie	Osadnictwo miejskie	Razem
Łódzkie	248 457	140 305	388 762
Pomorskie	90 588	35 132	125 720
Poznańskie	142 593	75 541	218 134
Rzeszowskie	265 340	65 435	330 775
Śląskie	2 370	1 799	4 169
Warszawskie	324 858	220 894	545 752
Razem	1 999 383	813 766	2 813 149

Źródło: oprac. własne na podstawie D. Sula, *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*, Lublin 2002, s. 101.

Najwięcej ludności PUR przesiedlił z województw, w których miasta najbardziej ucierpiały w trakcie II wojny światowej, w szczególności dotyczyło to województwa warszawskiego, z którego, jak obrazuje tabela nr 6, łącznie do końca 1950 r. przesiedlono ponad 500 000 osób. Zaprezentowane dane statystyczne dobrze obrazują, iż władze poprzez proces przesiedleńczy realizowały również cel polityczny, jakim była zmiana struktury demograficznej największych metropolii: Warszawy, Krakowa, Łodzi i Poznania, usuwania z nich starej inteligencji i dawnej burżuazji.

Repatriacja ludności polskiej z ZSRR na Ziemie Odzyskane

W dniu 9 września 1944 r. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN) podpisał z rządem radzieckim umowę o wzajemnej wymianie ludności. Zakładano wysiedlenie ludności ukraińskiej, rusińskiej, białoruskiej, rosyjskiej i litewskiej zamieszkującej na polskim terytorium do odpowiednich republik Związku Radzieckiego. Ludność pochodzenia polskiego powrócić miała do ojczyzny. Jednocześnie PKWN prowadził pertraktacje z władzami republik przygranicznych w sprawie ewakuacji z ich terytoriów ludności polskiej i żydowskiej. Umowy zawarte 9 września 1944 r. z Białoruską SRR i Ukraińską SRR, a następnie 22 września 1944 r. z Litewską SRR zakładały, że osoby narodowości polskiej i żydowskiej, które przed 17 września 1939 r. posiadały obywatelstwo polskie, a przebywające ówczśnie po stronie wschodniej nowej granicy między Polską a ZSRR, mają prawo wyboru miejsca trwałego zamieszkania na terytorium jednego z państw¹⁵. Umowy zakładały, iż przesiedlenia ludności polskiej miały mieć charakter dobrowolny.

¹⁵ P. Eberhardt, *Polska granica wschodnia 1939–1945*, Warszawa 1993, s. 156.

W praktyce władze radzieckie zainteresowane były wyekspediowaniem miejskiej ludności polskiej z metropolii uważanych za spolonizowane, takich jak Wilno i Lwów¹⁶.

Przeprowadzenie akcji repatriacyjnej ludności polskiej i jej relokacje na terenach Ziem Odzyskanych powierzono PUR, na szczeblu centralnym za koordynację akcji odpowiedzialny był Generalny Pełnomocnik Rządu RP ds. Repatriacji¹⁷.

Tabela 7

**Repatriacja ludności polskiej z poszczególnych Republik Związku Radzieckiego
w latach 1944–1949**

Okres repatriacji	Liczba repatriantów				
	Ukraińska SRR	Białoruska SRR	Litewska SRR	Pozostałe republiki	Razem
1944	117 212	–	–	–	117 212
1945	511 877	135 654	73 042	22 058	724 631
1946	158 435	136 419	123 443	221 717	640 014
1947–1949	150	2 090	674	15 215	18 126

Źródło: oprac. własne na podstawie J. Czerniakiewicz, M. Czerniakiewicz, *Przesiedlenia ludności w Europie 1915–1959*, Lublin 2005, s. 159.

Należy wskazać na różnice w podejściu władz poszczególnych republik do kwestii repatriacji ludności polskiej. Największy zasięg akcja repatriacyjna osiągnęła na terenach, które przyłączone zostały do Ukraińskiej SRR. Na skalę repatriacji Polaków z tych ziem wpływ miał rozpoczęty w trakcie II wojny światowej konflikt między ludnością polską a ukraińską. Po wojnie władze Ukraińskiej SRR zainteresowane były pełną depolonizacją terytoriów, które uprzednio należały do Drugiej Rzeczypospolitej. Również ludność polska zamieszkująca w byłych województwach lwowskim, tarnopolskim i stanisławowskim na terenach historycznej Galicji, w obliczu obaw przed represjami Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA), pragnęła powrócić do Polski. Żywiłowe ucieczki Polaków za zachodnią stronę granicy polsko-ukraińskiej rozpoczęły się bezpośrednio po wyzwoleniu, jeszcze przed rozpoczęciem oficjalnej akcji przesiedleńczej. Szacuje się, że z Ukrainy w okresie

¹⁶ Idem, *Migracje...*, s. 144–145.

¹⁷ Zarys organizacji PUR i historia PUR, Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], Państwowy Urząd Repatriacyjny [dalej: PUR], Wydział Likwidacyjny, sygn. XV/711, k. 7.

1944–1949 wróciły do kraju 787 674 osoby narodowości polskiej. Część ludności wjeżdżała do kraju własnymi środkami lokomocji, pozostali transportowani byli z poszczególnych rejonów repatriacyjnych wagonami osobowymi i towarowymi¹⁸. Tabela nr 8 obrazuje liczbę repatriantów z podziałem na poszczególne regiony repatriacyjne wydzielone na terenie Ukraińskiej SRR.

Tabela 8

**Liczba repatriantów z poszczególnych regionów repatriacyjnych
Ukraińskiej SRR**

Region repatriacyjny	Liczba repatriantów
Lwów	124 700
Czortków	105 000
Tarnopol	83 000
Stanisławów	75 900
Drohobycz	48 600
Sambor	30 100
Stryj	19 000
Złoczów	19 000
Kamionka Strumiłowa	17 900
Rawa Ruska	13 200
Chodorów	13 000
Brody	10 800
Równe	71 900
Łuck	59 400
Włodzimierz	26 500
Krzemieniec	22 000
Dubno	16 500

Źródło: oprac. własne na podstawie J. Czerniakiewicz, M. Czerniakiewicz, *Przesiedlenia ludności w Europie 1915–1959*, Lublin 2005, s. 167.

¹⁸ J. Czerniakiewicz, M. Czerniakiewicz, *Przesiedlenia ze Wschodu 1944–1959*, Warszawa 2007, s. 103. *Vide*: J. Czerniakiewicz, *Przemieszczenia ludności polskiej z ZSRR 1944–1959*, Warszawa 2004; idem, *Przemieszczenia ludności polskiej z terenów przyłączonych do ZSRR po 17 września 1939 roku*, Warszawa 1993; idem, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR: 1944–1948*, Warszawa 1987.

Zorganizowane transporty repatriantów z Ukraińskiej SRR odbywały się na sześciu szlakach komunikacyjnych: Łuck–Katowice; Lwów–Opole; Łuck–Braniewo; Lwów–Braniewo; Kowel–Iława; Kowel–Olsztyn¹⁹.

Analizując proces repatriacji Polaków z Białoruskiej SRR, należy zwrócić uwagę na fakt, iż biorąc pod uwagę proporcje ludności wysiedlonej do ogółu ludności polskiej zamieszkałej w danym regionie BSRR, można wskazać trzy znacznie różniące się obszary repatriacyjne. Najszerszy zakres przesiedleń wystąpił na terenach dawnych powiatów zachodnich województwa poleskiego, gdzie z możliwości powrotu do macierzy skorzystało od 50% do 85% ludności. Drugim regionem, o średnim zakresie osób objętych repatriacją, były dawne wschodnie powiaty województwa poleskiego oraz południowe i wschodnie powiaty województwa nowogródzkiego. Z tego regionu do Polski powróciło od 21% do 37% ludności polskiej tam osiedlonej. Trzeci region przesiedleń, o najmniejszym udziale migrującej ludności z polskimi korzeniami, stanowił pas ciągnący się od Grodna do dawnej północno-wschodniej granicy polsko-radzieckiej. Na tym terenie ludność polska stanowiła większość ogółu zamieszkałych. Była to głównie ludność rolnicza. Repatriacje Polaków z tego regionu plasowały się na poziomie 13–16%²⁰. Szczegółowo liczbę repatriantów z wydzielonych na terenie BSRR regionów repatriacyjnych przedstawia poniższa tabela.

Tabela 9

**Liczba repatriantów z poszczególnych regionów repatriacyjnych
Białoruskiej SRR 1944–1948**

Region repatriacyjny	Liczba repatriantów
Grodno	51 000
Mołodeczno	46 400
Baranowicze	33 800
Brześć	27 700
Głębokie	26 700

¹⁹ Okólnik Nr 9/PS, AAN, PUR, Generalny Pełnomocnik Rządu RP ds. Repatriacji [dalej: Gen. Pełn. RP ds. Rep.], sygn. 49.

²⁰ J. Czerniakiewicz, M. Czerniakiewicz, *Przesiedlenia ze Wschodu...*, s. 86–88.

Tabela 9 (cd.)

Region repatriacyjny	Liczba repatriantów
Wołkowysk	21 400
Słonim	19 400
Pińsk	19 100
Bereza Kartuska	13 300
Prużana	8 800
Nowogródek	6 600

Źródło: oprac. własne na podstawie J. Czerniakiewicz, M. Czerniakiewicz, *Przesiedlenia ludności w Europie 1915–1959*, Lublin 2005, s. 165.

Transporty repatriantów z Białoruskiej SRR odbywały się na następujących trasach: Baranowicze (albo Lida) – Katowice, Opole, Olsztyn, Braniewo, Poznań, Szczecin; Brześć–Opole, Świebodzin²¹.

Polityka władz litewskich w stosunku do repatriacji ludności polskiej charakteryzowała się – jak zaznacza Piotr Eberhardt – dwoma sprzecznymi tendencjami: z jednej strony chciano doprowadzić do lituanizacji Wilna i jego najbliższych okolic, z drugiej zaś obawiano się depopulacji wschodniej Litwy. Istotną kwestią było zdepolonizowanie Wilna jako stolicy Litewskiej SRR. Szacuje się, iż z miasta wyjechało 107 600 Polaków²². Stąd, jak obrazuje tabela nr 10, to właśnie Polacy z regionu Wilna zostali objęci w największej mierze procesem repatriacji. Do końca 1948 r. z tego miasta i jego okolic wywieziono 107 600 osób. Problem z powrotem do Polski miały osoby, które przed 1939 r. posiadały obywatelstwo litewskie, grupie tej, zamieszkującej głównie na tzw. kowieńskiej Litwie, finalnie umożliwiono wyjazd, ale nie w ramach akcji repatriacyjnej, tylko na podstawie wyjątkowych indywidualnych zezwoleń²³. Szczegółowo akcję repatriacyjną z LSRR ilustruje tabela nr 10.

²¹ Okólnik Nr 9/PS, AAN, PUR, Gen. Pełn. RP ds. Rep., sygn. 49.

²² P. Eberhardt, *Migracje...*, s. 152.

²³ *Ibidem*.

Tabela 10

**Liczba repatriantów z poszczególnych regionów repatriacyjnych
Litewskiej SRR 1944–1948**

Region repatriacyjny	Liczba repatriantów
Rzesza	12 000
Wilejka	10 100
Jaszczuny	7 600
Troki	6 500
Pobrodzie	6 500
Niemenczyn	6 300
Szumsk	6 000
Landwarów	5 800
Rudziszki	5 700
Dukszty	5 600
Święciany	5 400
Wilno	107 600

Źródło: oprac. własne na podstawie J. Czerniakiewicz, M. Czerniakiewicz, *Przesiedlenia ludności w Europie 1915–1959*, Lublin 2005, s. 165.

Z terenów Litewskiej SRR do Polski biegły następujące trasy repatriacji: Wilno–Olsztyn; Wilno–Braniewo; Wilno–Szczecin; Wilno–Poznań; Wilno–Katowice²⁴.

Koniec II wojny światowej zastał wiele osób posiadających przed 1 września 1939 r. polskie obywatelstwo rozproszonych po całym terytorium ZSRR. Część z nich – około 120 000 wojskowych i ludności cywilnej, opuściła terytorium radzieckie wraz z Armią Polską gen. Władysława Andersa. Również w szeregach Wojska Polskiego do kraju wraz z przesuwanym się frontu wschodniego powróciło 50 000 żołnierzy i cywili²⁵. Jednak na początku 1945 r. na terenach w głąbi Związku Radzieckiego nadal przebywała ludność polska. Zostało im przyznane przez centralne władze radzieckie prawo do repatriacji. W latach 1945–1948 skorzystało

²⁴ Okólnik Nr 9/PS, AAN, PUR, Gen. Pełn. RP ds. Rep., sygn. 49.

²⁵ J. Czerniakiewicz, M. Czerniakiewicz, *Przesiedlenia ze Wschodu...*, s. 106.

z niego 259 000 Polaków i Żydów. Poniższa tabela przedstawia zakres repatriacji ludności polskiej z innych niż USRR, BSRR i LSRR republik związkowych.

Tabela 11

Polscy repatrianci z centralnych i wschodnich republik ZSRR

	Republika					Łącznie
	Rosyjska FSRR	Kazachska SRR	Uzbecka SRR	Kirgizka SRR	Pozostałe	
Liczba repatriantów	108 600	62 200	32 100	11 500	44 600	259 000

Źródło: oprac. własne na podstawie J. Czerniakiewicz, M. Czerniakiewicz, *Przesiedlenia ludności w Europie 1915–1959*, Lublin 2005, s. 168–169.

Przymusowe przesiedlenia ludności w ramach akcji „Wiśła” z 1947 r.

Liczbę ludności ukraińskiej znajdującej się w momencie zakończenia wojny po polskiej stronie granicy między ZSRR a Polską ocenia się na 700 000. Od października 1945 r. grupa ta została objęta, początkowo dobrowolnymi, a następnie od 15 sierpnia 1945 r. przymusowymi przesiedleniami.

Tabela 12

Ludność ukraińska wysiedlona ze wschodnich województw Polski do ZSRR w okresie od 15 października 1944 r. do 5 lipca 1946 r.

Województwo	Wysiedlona z Polski do ZSRR ludność ukraińska
Lubelskie	190 700
Rzeszowskie	267 800
Krakowskie	21 800
Ogółem	480 300

Źródło: oprac. własne na podstawie A.B. Szczesniak, W.Z. Szota, *Droga do nikąd. Działalność organizacji ukraińskich nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973, s. 486–488.

Po zakończeniu zorganizowanej akcji przesiedleńczej na terenach polskich znajdowało się nadal około 200 000 Ukraińców, którzy wedle władz polskich stanowili zaplecze dla zbrojnych formacji UPA. Rozbicie jej formacji nastąpić miało w ramach akcji militarnej i przymusowych deportacji cywilnej ludności ukraińskiej na Ziemie Odzyskane. Wysiedlenia ludności w ramach akcji „Wisła” dowodzonej przez gen. Stefana Mossora rozpoczęły się 29 kwietnia 1947 r.²⁶ Liczbę ludności objętej wysiedleniami z południowo-wschodnich powiatów Polski szacuje się na około 140 000²⁷. Z siedmiu powiatów województwa rzeszowskiego wysiedlono 85 438 osób, z siedmiu powiatów województwa lubelskiego 44 726 osób oraz z powiatu Nowy Sącz 9251²⁸. Wywożono osoby z rodzin ukraińskich, łemkowskich oraz mieszanych.

Tabela 13

Liczba osób wysiedlonych w ramach akcji „Wisła” według danych PUR

Okres	Rejon	Liczba osób
29 IV – 4 VI 1947	Sanok	46 454
1 V – 25 VI 1947	Rzeszów	21 916
2 V – 12 VII 1947	Lublin	44 728
28 V – 30 VI 1947	Gorlice	14 096
28 VI – 22 VII 1947	Nowy Sącz	10 510
9 VII – 19 VII 1947	Rzeszów	1 775
	Razem	139 479

Źródło: Akcja „W”, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Państwowy Urząd Repatriacyjny Wydział Ewidencji i Statystyki, syn. XII/119, k. 123–136, 148–159.

²⁶ Przesiedlenia w ramach akcji „Wisła” oficjalnie trwały od 28 kwietnia do końca lipca 1947 r. Jednak jeszcze na przełomie września i października 1947 r. z powiatów Włodawa i Hrubieszów wywieziono 424 osoby. W 1950 r. ze wsi Jaworki, Szlachtowa, Biała Woda i Czarna Woda wysiedlono 103 osoby z rodzin łemkowskich. A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005, s. 499.

²⁷ Zgodnie z danymi PUR od 29 IV do 12 VIII 1947 r. z województw krakowskiego, lubelskiego i rzeszowskiego wysiedlono 139 479 osób. Niższą liczbę 137 880 osób podawało Ministerstwo Ziem Odzyskanych. Różnica w szacunkach mogła być spowodowana faktem, że część osób jeszcze w czasie trwania akcji osiedleńczej wracała do swoich pierwotnych miejsc zamieszkania. D. Sula, *op. cit.*, s. 121.

²⁸ A. Gawryszewski, *op. cit.*, s. 499.

Ludność przesiedlana w ramach akcji „Wisła” osiedlona miała zostać na Ziemiach Odzyskanych. Najwięcej osób PUR osiedlił w województwie olsztyńskim i szczecińskim, rodziny ukraińskie kierowano również do województw: wrocławskiego, poznańskiego, gdańskiego i białostockiego.

Tabela 14

Liczba osób przesiedlonych w ramach akcji „Wisła” w poszczególnych województwach na Ziemiach Odzyskanych

Województwo	Liczba osób przesiedlonych
Olsztyńskie	55 089
Szczecińskie	48 465
Wrocławskie	21 237
Poznańskie	8 042
Gdańskie	6 838
Białostockie	991
Razem	140 662

Źródło: R. Drozd, *Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944–1981*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych (1944–1989)*, red. P. Madajczyk, Warszawa 1998, s. 198.

W tabeli nr 14 zaprezentowano dane zgodne z szacunkami PUR, nieco odmienne obliczenia przedstawiało Ministerstwo Ziem Odzyskanych – zgodnie z nimi w poszczególnych województwach osiedlono: 13 459 rodzin (54 966 osób) w województwie olsztyńskim, 11 200 rodzin (47 832 osoby) w województwie szczecińskim, 5142 rodziny (21 014 osób) w województwie wrocławskim, 1692 rodziny (7706 osób) w województwie poznańskim, 1321 rodzin (5371 osób) w województwie gdańskim oraz 252 rodziny (991 osób) w województwie białostockim²⁹.

²⁹ D. Sula, *op. cit.*, s. 120–121.

Repatriacja i reemigracja Polaków na Ziemię Odzyskaną spoza ZSRR

Grupę obywateli polskich powracających do kraju z innych niż ZSRR państw stanowiły osoby, które na obczyźnie znalazły się w wyniku migracji przymusowych (głównie wywózki na roboty do III Rzeszy) oraz dobrowolni migranci ekonomiczni, którzy wyjechali z ojczyzny przed i w trakcie II wojny światowej. W literaturze polskiej do tej kategorii migrantów stosowane są najczęściej terminy „repatrianci z Zachodu”, „repatrianci wojenni” lub termin „reemigranci” w wypadku osób migrujących dobrowolnie.

Najliczniejszą grupę wśród tej kategorii migrantów stanowiły osoby cywilne wywiezione do Niemiec i Austrii na roboty przymusowe oraz jeńcy wojenni. Ich przemieszczenia zaczęły się jeszcze w trakcie działań wojennych i nie były objęte rejestracją, stąd trudne są do zweryfikowania statystycznego. Szacuje się, że na terenach sowieckiej strefy okupacyjnej Niemiec znajdowało się w momencie zakończenia II wojny światowej około 700 000 polskich robotników przymusowych i jeńców wojennych. W amerykańskiej, angielskiej i francuskiej strefie okupacyjnej osoby pochodzenia polskiego objęte zostały opieką UNRRA. Zgodnie z badaniami K. Kersten na dzień 28 lipca 1945 r. w strefie brytyjskiej przebywało 435 388 osób kwalifikowanych jako tzw. displaced person (DP) i 106 438 jeńców wojennych, w strefie amerykańskiej – 157 258 DP i 24 722 jeńców wojennych, w strefie francuskiej – 31 477 DP i 584 jeńców wojennych oraz w obozach nieumiejscowionych według stref – 149 259 DP i 7400 jeńców wojennych³⁰.

Na mocy międzysojuszniczego porozumienia berlińskiego z września 1945 r. rozpoczęła się zorganizowana repatriacja i reemigracja obywateli polskich z zachodnich stref okupacyjnych Niemiec. Akcja prowadzona była przez Polskie Misje Repatriacyjne powołane w ramach Urzędu do Spraw Repatriacji Obywateli Polskich z Zachodu. Powroty ludności polskiej z Niemiec i Austrii trwały do końca 1948 r. Proces repatriacji Polaków z zachodnich stref okupacyjnych Niemiec i Austrii obrazuje poniższa tabela.

³⁰ K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Wrocław 1974, s. 207.

Tabela 15

Repatriacja Polaków z zachodnich stref okupacyjnych Niemiec i Austrii

Data	Liczba repatriantów				Ogółem
	ze strefy amerykańskiej	ze strefy francuskiej	ze strefy brytyjskiej	z Austrii	
Do 1 I 1946	196 585	14 933	155 845	59 308	426 671
1 I – 31 XII 1946	130 605	26 517	200 816	9 525	367 463
1 I – 30 VI 1947	26 258	3 563	12 625	2 151	44 597
1 VII – 31 VIII 1948	10 731	1 437	13 818	920	26 906
Ogółem	364 179	46 450	383 104	71 904	865 637

Źródło: K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Wrocław 1974, s. 216–217.

Po zakończeniu II wojny światowej ludność polska rozproszona była w większości państw Europy. Duże skupisko polonii zatrudnionej w sektorze górniczym znajdowało się w północno-wschodniej Francji i przygranicznych terenach Belgii. Na mocy umowy podpisanej między Polską a Francją 28 lutego 1946 r. ludność ta zaczęła powracać do kraju. Łącznie w ramach zorganizowanej akcji reemigracji do Polski z tych terenów przyjechało 59 777 osób³¹. Na terytorium Francji znajdowali się również polscy robotnicy przymusowi, jeńcy wojenni i więźniowie obozów koncentracyjnych. Po zakończeniu działań wojennych zgrupowani zostali oni w obozach założonych wokół Verdun, Lyonu, Tuluzy i Paryża. Akcja repatriacyjna tej grupy ludności rozpoczęła się jesienią 1945 r. i trwała do lipca 1946 r. W jej ramach do Polski powróciło 80 000 osób³². Osoby powracające rozlokowywane były głównie na terenach Ziemi Odzyskanych w lokalach miejskich i gospodarstwach opuszczonych przez ludność niemiecką.

Na terenach Jugosławii i Rumunii znajdowali się polscy emigranci, którzy ojczyznę opuścili na przełomie XIX i XX w., osiedlając się w Bośni i Hercegowinie oraz na rumuńskiej Bukowinie. Z Jugosławii powróciło do Polski 15 200 osób, z Rumunii 3837³³.

³¹ Repatriacja, AAN, PUR, Wydział Ewidencji i Statystyki, sygn. XII/185, k. 6.

³² D. Sula, *op. cit.*, s. 155.

³³ P. Eberhardt, *Migracje...*, s. 163.

W ramach akcji repatriacyjnej do kraju napłynęli również Polacy ze Szwecji, Danii, Norwegii w liczbie 18 711 osób, z Włoch 12 361, z Belgii – 3312, z Holandii 1738 oraz z Czechosłowacji 3324³⁴.

Również w Mandżurii od 1897 r. rozwijała się polska społeczność, której powstanie związane było z budową kolei wschodniochińskiej. Ocenia się, że skupisko Polaków w Harbinie w momencie otwarcia kolei w 1902 r. liczyło 7000 osób. Po II wojnie światowej na terenie Mandżurii mieszkało 1516 obywateli polskich. Rokowania w sprawie reemigracji pomiędzy Polską a ZSRR trwały do 1949 r. Łącznie w ramach akcji reemigracyjnej do Polski w lipcu i sierpniu 1949 r. przybyły dwa transporty z 784 osobami, które rozlokowane zostały w Szczecinie, Wrocławiu, Elblągu i Olsztynie³⁵.

Zakończenie

W odezwie z okazji święta 1 maja w 1947 r. Polska Partia Robotnicza i Polska Partia Socjalistyczna ogłosiły sukces akcji osiedleńczej:

Granicą pokoju dla wszystkich ludów świata jest Odra i Nysa. Nasze Ziemie Odzyskane, zdobyte krwią polskiego i radzieckiego żołnierza, zasiedlone przez polskiego robotnika i chłopą, nauczyciela i inżyniera, rzemieślnika i kupca, zostały na zawsze zespolone z całością naszego państwa. 5 milionów Polaków osiedlonych nad Odrą i Nysą stanowi skuteczną zaporę przeciw odrodzeniu imperializmu niemieckiego, zagrażającego ludom świata³⁶.

Przeprowadzone do 1950 r. akcje przesiedleńcze bez wątpienia w tamtym okresie były ważnym elementem prowadzonej polityki integracyjnej tego obszaru z macierzą, doprowadziły jednakże do stworzenia na tych terenach zróżnicowanej pod względem narodowościowym, kulturowym i religijnym społeczności, co w dalszych latach skutkowało licznymi konfliktami społecznymi.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ D. Sula, *op. cit.*, s. 167–168.

³⁶ *Odezwą KC PPR i CKW PPS z okazji święta 1 Maja*, 27 kwietnia 1947, [w:] *Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948*, red. M. Malinowski, Warszawa 1984, s. 588.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie [AAN]

Państwowy Urząd Repatriacyjny [PUR]

sygn. 49; XII/12; XII/119; XII/185; XV/711

Źródła drukowane

Gomułka W., *Nowa sytuacja – nowe zadania. Referat wygłoszony na rozszerzonym plenum KC PPR 6 lutego 1945*, [w:] W. Gomułka, *Artykuły i przemówienia*, t. I, Warszawa 1962, s. 201–223.

Odezwa KC PPR i CKW PPS z okazji święta 1 Maja, 27 kwietnia 1947, [w:] *Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948*, red. M. Malinowski, Warszawa 1984, s. 587–590.

Opracowania

Banasiak S., *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1947*, Poznań 1963.

Czerniakiewicz J., *Przemieszczenia ludności polskiej z terenów przyłączonych do ZSRR po 17 września 1939 roku*, Warszawa 1993.

Czerniakiewicz J., *Przemieszczenia ludności polskiej z ZSRR 1944–1959*, Warszawa 2004.

Czerniakiewicz J., *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR: 1944–1948*, Warszawa 1987.

Czerniakiewicz J., Czerniakiewicz M., *Przesiedlenia ludności w Europie 1915–1959*, Lublin 2005.

Czerniakiewicz J., Czerniakiewicz M., *Przesiedlenia ze Wschodu 1944–1959*, Warszawa 2007.

Derlatka T., Lubojański J., *Ziemie Zachodnie i Północne Polski. Fakty, liczby*, Poznań–Warszawa 1965.

Drozd R., *Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944–1981*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych (1944–1989)*, red. P. Madajczyk, Warszawa 1998, s. 180–244.

Eberhardt P., *Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939–1950)*, Poznań 2010.

Eberhardt P., *Polska granica wschodnia 1939–1945*, Warszawa 1993.

Gawryszewski A., *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005.

Jankowiak S., *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970*, Warszawa 2005.

- Kersten K., *Przymusowe przemieszczenia ludności – próba typologii*, [w:] *Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*, red. H. Orłowski, A. Sakson, Poznań 1996, s. 13–30.
- Kersten K., *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Wrocław 1974.
- Łuczak C., *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979.
- Łuczak C., *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*, Poznań 1993.
- Matelski D., *Niemcy w Polsce w XX wieku*, Warszawa 1999.
- Nitschke B., *Wysiedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949*, Toruń 2000.
- Rutkowska M., *Wysiedlenia ludności polskiej z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa 1939–1941*, Poznań 2003.
- Sobczak J., *Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w dobie II wojny światowej*, Poznań 1966.
- Sula D., *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*, Lublin 2002.
- Szcześniak A.B., Szota W.Z., *Droga do nikąd. Działalność organizacji ukraińskich nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973.
-

Nota o autorce

Dr Urszula Kurcewicz – adiunkt w Katedrze Historii Politycznej na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego.

Zainteresowania naukowe: najnowsza historia polityczna Polski i świata, procesy migracyjne, relacje polityki i kultury.

uurban@uw.edu.pl